

TÜRK SİNEMASINDA İLKLER

Özkan KARACA¹

Türkiye'ye getirilen ilk filmler Fransa, Almanya ve İtalya'dan geliyordu, Birinci Dünya Harbi'nde yalnız Almanya'dan geldi. Harpten sonra Fransız ve İtalyan filmleri tekrar gelmeye başladı. 1921'den sonra bunlara Amerikan filmleri de eklendi, ama çoğunluğu henüz Avrupa filmleri teşkil ediyordu. 1930'dan sonra durum değişmeye başladı. 1935'den sonra gelen Amerikan filmleri piyasanın yarısını kapladı. Diğer yarıda İngiliz, Fransız, Alman ve Rus filmleri vardı. İkinci Dünya Harbi'nde Amerikan filmlerinin nispeti yüzde yetmiş beşe ulaştı. Geriye kalan yüzde yirmi eşlik kısmı Mısır, Hint ve Azeri filmleri teşkil ediyordu.

Harpten sonra kurulan normal piyasada gene Avrupa ve Amerika'dan gelenler çoğunlukta idi. Bu arada 1914'den beri var olan Türk sineması da gelişmeye başlamış, çevrilen filmlerin sayısı yıldan yıla artarken kalitesi de düzelmisti. İlk filmler hem sessiz hem yazısızdı. Seyirci yalnız hareketleri görmekle yetiniyordu. Konulu filmlerin yapımı başlayınca bunların anlaşılmasına yardımcı olmak üzere ara yazılar konuldu. Tabii bunlar çok kısa ve özet halinde olduğu için anlatım da zayıf oluyordu. Sesli film çıkınca bu mahzur ortadan kalktı. Fakat o da hangi dille çevrilmişse o dili bilenler tarafından anlaşılıyor, bilmeyenlere bir şey söylemiyordu. Sonunda çare olarak alt yazı uygulaması başladı 1950'lere kadar devam eden bu durum seslendirme stüdyolarının çoğalması ve dışarıdan gelen bütün filmlerin Türkçeye çevrilmesiyle tarihe karıştı.

Türkiye'de Konulu İlk Film Çekiliyor

Girişken bir sinema adamı olan Weinberg, ülkede başka bir sinema kuruluşu olmadığı için belge filmlerin yanı sıra konulu filmlerin de çekilerek halka gösterilmesinin gereği konusunda Enver Paşa'yı ikna ederek gerekli izni aldı ve konulu film çekimi işine girişti. Bunun için İstanbul'da gösteriler sahneleyen Benliyan'ın "Milli Operet" kumpanyasıyla anlaşarak topluluğun repertuarında bulunan "Leblebici Horhor"u çekmeye başladı

Çekimlerin başlamasından bir süre sonra filmin başrol oyuncularından birinin ölmesi üzerine film yarıda kaldı. Weinberg, bu kez de yine aynı kumpanyanın repertuarındaki Moliere'in "Zoraki Nikah" oyunundan uyarlanan "Himmet Ağa'nın İzdivacı" adlı oyununu çekmeye başladı. Bu filmde Benliyan topluluğu oyuncularıyla birlikte Ahmet Fehim, İsmail Galip Arcan, Behzat Butak gibi Türk oyuncular da rol aldı. Ancak çekimler sırasında oyuncuların çoğunun askere çağırılması üzerine yine yarıda kalan bu filmi savaş sona erdikten sonra Weinberg'in yardımcısı Uzkınay tarafından tamamlanabildi. Böylece Türkiye'de ilk konulu film de çekilmiş oldu.² 1916'da Osmanlı İmparatorluğu Romanya'ya savaş ilan edince, Romanya uyruklu Weinberg, Merkez Ordu Sinema Dairesi'ndeki görevinden uzaklaştırılır ve yerine Uzkınay tayin edilir. 1917'de Almanya'ya yaptığı bir uzmanlaşma yolculuğundan sonra Uzkınay, gerek görüntü yönetmeni, gerekse belgesel film yönetmeni olarak artık sessiz dönemin faal sinemacısı olmuştur.³

¹ Şair, Yazar. "Atlantik Medya ve Prodüksiyon" şirketinde yapımcı ve yönetmen, ozkankaraca@atlantikmedya.com

² Alim Şerif Onaran, Türk Sineması Tarihi 2, Kitle Yayınları, İstanbul, 1995. s. 14.

³ Giovanni Scognamillo, Türk Sinema Tarihi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1998. s. 33.

Türkiye'de Seyirci Önüne Çıkan İlk Film: Pençe

Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin yanı sıra bir başka yarı resmi kurum olan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin sinema çalışmalarını Nurullah Tilgen, Yıldız Dergisi'ndeki "Türk Filmciliği" başlıklı yazı dizisinde;

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adıyla kurulmuş olan bir teşekkül şimdiki sağlık müzesinin işgal ettiği binada bir stüdyo kurmuştu. Bu cemiyetin üyelerinden olan Sedat Simavi cemiyetin hep aktüalite filmleri çevirdiğini bunun da gerek maddi gerekse manevi bakımdan pek tatminkar olmadığını ileri sürerek mevzulu filmler çevrilmesini teklif etti. Teklif cemiyet idare heyetince münasip görülerek Darülbedayi artistlerine "Pençe", "Caus" ve "Alemdar Vak'ası yahut Sultan Selim-i Salis" adlarında mevzulu filmler çevriltiştir"⁴ şeklinde ifade etmektedir.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ilk olarak Sedat Simavi'nin yönetmenliğini yaptığı "Pençe" ve "Caus" adlı iki film çekildi (1917). Mehmet Rauf'un bir oyunundan uyarlanan ve orijinal metni 1900 yılında yayınlanmış olan "Pençe", oynanmaktan çok okunmaya elverişli bir metin olduğundan teknik bakımdan sahneye bile uyarlanması güç bir eserdi.

Hareketsiz ve daha çok diyaloglarla gelişen oyun, filme çekildiğinde de aynı etkiyi yapmıştır. Tilgen (1953), yukarıda sözü edilen yazı dizisinde Pençe'nin büyük beğeni topladığını ifade etmektedir. Derneğin ikinci öykülü uzun filmi olan "Caus" hakkında ise Onaran (1999), yeterli bilgi bulunmadığını ve bu filmle elde edilen sonucun da birincisi kadar parlak olmadığını söylemektedir.

⁴ Nurullah Tilgen, "Dünden Bugüne Türk Filmciliği", Yıldız Dergisi, Sayı: 30, İstanbul, 1953. s. 16.

İlk Tarihsel Film Denemesi...

Simavi, savaşın son aylarında, Celal Esat Arseven ile Selah Cimcoz'un 1909'da yazdıkları Alemdar Mustafa Paşa ile 3. Selim'in acıklı sonunu anlatan "Sultan Selim-i Salis" adlı oyundan esinlenerek "Alemdar Vak'ası yahut Sultan Selim'i Salis" adlı filmin çekimine başladı. Bir buçuk ay sonra savaş sona ermiş, Osmanlı Devleti yenilgiye uğrayarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Bu anlaşmayla birlikte yarı-askeri bir dernek olan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" de dağılmak zorunda kaldı. Böylelikle ilk tarihsel film denemesinin sonu gelmedi.⁵

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Merkez Ordu Sinema Dairesi ile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin elindeki sinema araçları işgal kuvvetlerinin eline geçmemesi için Malul Gaziler Cemiyeti'ne devredildi.⁶

"Malul Gaziler Cemiyeti"nin ilk iki öykülü uzun filmi 1919 yılı içinde çevrilen "Mürebbiye" ile "Binnaz"dı. Derneğin sinema çalışmalarının başına getirilen ve aynı zamanda kameramanlık da yapan Uzkınay bu iki filmin yönetmenliğini Ahmet Fehim Efendi'ye vermişti. Ahmet Fehim Efendi, sinemayla bir ilişkisi olmayan ancak, tiyatromuzun kuruluş döneminde büyük hizmetleri olan bir tiyatro yönetmeni ve oyuncusuydu. Ahmet Fehim Efendi ilk olarak, başrollerinden birini de kendisinin oynadığı Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ünlü romanı "Mürebbiye"yi çekti. Fehim Efendi'nin bu eseri seçmesinde; Fehim Efendi'nin Mürebbiye'yi daha önce sahneye koymuş ve oynamış olmasının ve işgal altındaki bir sinemanın istilacılara karşı "sessiz direnme" amacının olmasının rol oynadığı ileri sürülebilir. Çünkü romanın konusu basın, tiyatro ve sinemanın sansürüne doğrudan doğruya katılmaya başlayan işgal kuvvetlerinin hoş görmeyeceği türdendi. Gürpınar'ın, alafrangalığa düşkün bazı ailelerin başlarına gelebilecek gülünç ve tehlikeli durumları anlattığı bu romanı, 1919 yılının İstanbul'unda bilinçli ya da bilinçsiz bir protesto özelliği kazanıyordu. Romana adını veren kadın kahramanın, bir Türk ailesine mürebbiye olarak kapılanan, ailenin bütün erkeklerini birbirine düşüren ahlaksız bir Fransız olması, işgal makamlarınca uzun zaman bu filmin gösterimine izin verilmemesine neden olmuştu.⁷ Filmin kahramanı Fransız kadının kişiliğinde işgalcileri yediği için "Mürebbiye"nin sinema tarihimizin sansüre uğrayan ilk filmi olduğunu söylenmektedir.

Fehim Efendi ile birlikte bir Rum Kumpanyası'nın oyuncularını ve ayrıca Raşit Rıza Samako, Şahap Rıza, İsmail Zahit, Behzat Butak'ın oyuncu olarak rol aldıkları filmin genel olarak eleştirisi konusunda. Filmin baştan sona; sahne düzeni, dekorlar, oyun, makyaj bakımından tamamıyla tiyatro özelliği taşıdığı, ayrıca "Mürebbiye'ye tiyatro niteliği kazandıran bir başka noktanın da; alıcının son derece fakir ve iğreti tiyatro dekorları içinde baştan sona durağan çalıştırılmış olmasına bağlanmaktadır. Mürebbiye'nin, "sessiz direnme"

⁵ Nijat Özön, Türk Sinema Tarihi Düünden Bugüne (1896-1960), Artist Yayınları, İstanbul, 1962. s. 44.

⁶ Erman Şener, Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, Ahmet Sarı Matb, İstanbul, 1970. s. 18.

⁷ Nijat Özün, İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay, Türk Sinematek Derneği Yayınları, İstanbul, 1970. s. 19.

niteliğinden, çok sevilen bir romanın sık sık oynanmış bir sahne oyununun aktarılışı olduğundan, zamanın bazı tanınmış oyuncularına yer verdiğinden, kolay anlaşılır bir konuya dayandığından ve bu konuyu sade bir şekilde anlattığından dolayı o zamanın koşulları içinde başarılı bir film sayılabileceği belirtilmektedir.⁸

İlk Başarılı İş Filmi: Binnaz

Malul Gaziler Cemiyeti'nin çevirdiği ikinci film Yusuf Ziya Ortaç'ın bir oyunundan sinemaya uyarlanan "Binnaz" oldu. Çekim tarihi 1919 olan bu filmin konusu, oyuna adını veren "Lale Devri"nin ünlü güzeli Binnaz'la onu elde etmek için birbirleriyle çatışan iki erkek arasındaki ilişki üzerine kurulmuştu. Aşk, kıskançlık, arkadaşlık ve kahramanlık temalarına dayanan filmin yönetmenliğini Ahmet Fehim Efendi ile Fazlı Necip birlikte yapmışlardı. Fehim Efendi'nin oğlu ressam Münif Fehim, oyunu senaryo haline getirmiş ve filmin dekorlarını yapmıştı. Kameramanlığını Fuat Uzkinay'ın yaptığı filmde Matmazel Blanche, Rana Dilberyan, Ekrem Oran, Hüseyin Kemal Gürmen, Rüştü ve Mecdi rolleri paylaşmışlardı

Üç ay içinde Topkapı Sarayı'nda ve Ferah Tiyatrosu'nun sahibi Molla Bey'in konağında çekilen "Binnaz"la ilgili eleştirilerde; sinema tekniği, ışık, kamera kullanımı ve kurgu bakımından epeyce düşük düzeyde bulunduğu, ancak tiyatroya biçiminde olsa da oyuncuların belirli düzeyde başarı gösterdiği ve saray çevresindeki bahçelerden bazı güzel görüntülerin filmde yer aldığı anlaşıldığı aktarılmaktadır. Ayrıca Binnaz'ın bugün bile tiyatro havasından kurtulmaya çabalayan bir yapıt olarak görülmesi ise Ahmet Fehim'den çok filmin senaryosunu yazan ve sanat yönetmenliğini yapan Münif Fehim'e borçlu olduğu söylenmektedir.⁹

Bununla birlikte kuşku götürmeyen bir yön, "Binnaz"ın ilk başarılı iş filmi oluşudur. 5.000 liraya çıkan bu filmin yalnız İstanbul'da 55.000 lira gelir getirdiği, ayrıca İngiltere'de de 5.000 İngiliz lirası sağlandığı söylenmektedir. 45 dakika süren film, önceki filmlerle kıyaslandığında o yıllar için Binnaz'ın bir çeşit üstün yapım nitelikleri taşıdığı, filmin dış ülkelere; İngiltere'ye bir rivayete göre Amerika'ya bile satıldığı ve 55.000 lira topladığı belirtilir.¹⁰

Cemiyetin, film çevirmek için girişilen zahmetli çalışmaların yerine sinema aygıtlarını kiraya vererek para kazanmanın daha yerinde olacağı kararını alması üzerine, kurumun sinema çalışmalarına bir süre ara verilir. Malul Gaziler Cemiyetinden kiralanan aygıtlarla "Tombul Aşığın Dört Sevgilisi" adlı bir sahne eserinin çekilmeye başlandığı ve filmin tamamlanamadığı bilinmektedir.

⁸ Nijat Özön, Türk Sineması Tarihi s. 20.

⁹ Nijat Özün ise, Binnaz'ın daha önceki Mürebbiye'nin yanında çok ilkel kaldığını belirterek bunu şöyle ifade eder: "Bu ilkelik, dayandığı sahne oyununun zayıf yönünün perdeye büsbütün abartılarak aktarılmasıyla başlamaktaydı. Değişik insanların tutku ve duygularının çarpışmasına, dolayısıyla ruhbilimsel çözümlere, gelişmelere dayanması gereken konu, cansız ve ruhsuz kuklaların anlamsız hareketlerinden meydana gelmiş benziyordu. Oyuncuların Mürebbiye'dekine göre bile çok başarısız çalışmaları bunu büsbütün açığa vurmaktaydı...Binnaz bu aksaklıklarına ek olarak Mürebbiye'deki kusurları ve tiyatro kokusunu birkaç katıyla taşımaktaydı". Bkz: Nijat Özön, İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkinay, Türk Sinematek Derneği Yayınları, İstanbul, 1970, s. 31.

¹⁰ Alim Şerif Onaran, ONARAN Alim Şerif; Türk Sineması (I. Cilt) Kitle Yayınları, Ankara, 1999. s.16.

İlk Güldürü Tiplemesi

İki yıl sonra 1921'de "Malul Gaziler Cemiyeti"nin çektiği üçüncü film, o zamanki tiyatro seyircisinin bir tiyatro eseri olarak çok beğendiği "Hisse-i Şayia" adlı bir oyunun uyarlamasıdır. Bu oyunda Bican Efendi adlı bir evkaf memurunun çeşitli serüvenleri anlatılmaktadır. Bu filmde yönetmen olan Şadi Fikret Karagözoğlu, bir güldürü tipi olan Bican Efendi'yi daha önce sahnede bir oyuncu olarak başarıyla temsil ettiği için bu tipi bir de sinemada denemek ister. "Bican Efendi Vekilharç"¹¹ adı ile sinema için tasarlanan yeni bir konuyu senaryolaştırarak 22 dakikalık kısa bir filmde Türk Sineması'nda ilk güldürü tipini oluşturmuş olur. Kameramanlığını Fuat Uzkınay'ın yaptığı bu filmde, Şadi Fikret Karagözoğlu ve eşi Şehper Karagözoğlu, Galip Arcan, Vasfi Rıza Zobu, Behzat Butak ve Nurettin Şefkati gibi oyucular rol almıştır.¹²

Ayrıca, filmin başarısı üzerine aynı yıl (1921) yine Bican Efendi tipinin çeşitli serüvenlerini anlatan "Bican Efendi Mektep Hocası" ve "Bican Efendi'nin Rüyası" adlı filmleri çeken Karagözoğlu, hem yönetmenliğini hem de başrol oyunculuğunu yaptığı bu üç kısa filmle, sinema tarihimizde ilk dizi çalışmasını da gerçekleştirmiş olur.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dört yıl içinde gerek "Malul Gaziler Cemiyeti" ve gerekse "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" bazı kısa filmler de çekmişlerdir. Bunlardan "Boksör Sabri", "Efe Merzak", "Kara Bela" ve "İstanbul Perisi" adlı filmler çekilmiş, bazı filmlerin çekilmek üzere senaryoları da hazırlanmış, fakat bunlar çekilememiştir. "Malul Gaziler Cemiyeti"nde Fehim Efendi ve Karagözoğlu'ndan sonra derneğin rejisörlüğüne getirilen Fazlı Necip'in yönetiminde "Lale Devri", "İstanbul Esrarı", "Binbir Direk Vak'ası" filmlerinin bazı sahneleri çekildikten sonra bırakılmış, "İstanbul Perisi"nin ise bütün sahneleri çekilmiş olmasına karşın montajı yapılamamıştır.¹³

Savaş sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları bünyesinde "Ordu Film Çekme Merkezi"nin kurulmasıyla daha önce Malul Gaziler Cemiyeti'ne verilen sinema araçları tekrar geri alınarak çalışmalara başlanmıştır. Bu yıllarda Türk Ordusu'nun kahramanlıklarına sahne olan savaş alanlarını, yaşananları sinemacılar da ordunun peşine düşerek belgelediler. Ordu Film Çekme Merkezi elemanları "İzmir Zaferi", "Dumlupınar Vekayi", "İzmir Nasıl İstirdat Edildi", "İzmir'in İşgali", "İzmir'deki Yunan Fecayi", "İzmir Yanıyor", "Gazi'nin İzmir'e Gelişi ve Karşılanışı" adlı birçok kısa film çektiler. Bir yandan Ordu Film Çekme Merkezi'nin çektiği bu filmler diğer yandan Kemal Film ekibi tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda elde edilen ve altın değerindeki film parçaları sonraki yıllarda hem kullanılmış,

¹¹ Bican Efendi Vekilharç" filmiyle ilgili olarak Scognamillo, mizah anlayışıyla Chaplin'in ve 1910'ların bol gürültülü güldürülerine yakın olmaktan başka, filmin anlatımı, kısa, kopuk ancak hareketli sahneleriyle diğer deneylere oranla daha çok sinemasal özellikler taşıdığını, ilk kez sinema için bir öykü düşünüldüğünü ve gene ilk kez Uzkınay'ın kamerasının Karagözoğlu'nun eylemlerini izleyebilmek için canlılık kazanarak, tiyatroya endişelerden, durgun kompozisyonlardan uzak, gerektiğinde boy çekimlerden sıyrılıp yakınlara gelebilen bir sinema diline sahip olduğunu belirterek filme olumlu eleştiri getiriyor. Bkz: Giovannim Scognamillo; Türk Sinema Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998. s.71.

¹² Agah Özgüç, Türk Sineması, s. 30 - Giovanni Scognamillo, a.g.e. s.47

¹³ Erman Şener, Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, s. 26.

hem de kurgu filmleri için önemli bir malzeme olarak Ordu Foto Film Merkezi arşivindeki yerini almıştır.

Kurtuluş Savaşı'yla ilgili olarak meydana getirilen filmlerin en önemlisi "İstiklal"dir. İlk şekliyle yalnızca Fuat Uzkınay'ın Kemal Film adına çektiği belge filmlerinden meydana getirdiği "İstiklal"ın ilk adı "Zafer Yollarında"dır. Zaferden sonra Uzkınay, Film Çekme Merkezi Laboratuar Grup Amirliği'ne atanınca, savaş sırasında Film Çekme Merkezi elemanlarının çektiği belge filmleriyle "Zafer Yollarında" adlı film genişletilir. Savaş telaşıyla sağda solda kalan filmler de araştırılır ve gerçekten de önemli film parçaları ele geçirilir ve bütün bunlar da "Zafer Yollarında"ya eklenir. 1922'de yapımına başlanan "İstiklal", yapılan çeşitli çalışmalar sonunda "Zafer Yollarında" adıyla 1942 yılında son şeklini alır.¹⁴

FİLM SETİNDE İLK KAZA

1930 yılının sıcak bir yaz gününde "Kaçakçılar" filminin çekimleri sırasında ilk kaza yaşanmıştır. Tütün kaçakçılığını konu alan filmin bir sahnesinde polislerle kaçakçılar çatışyordu. Bu kovalamaca sırasında polislerden kaçan Talat Artamel, kullandığı araba ile birlikte gerçekten uçuruma yuvarlanıyordu. Arabada, diğer oyuncuların Karakaş'la birlikte Sait Köknar da vardı. İşte bu beklenmedik kaza sonucu Karakaş, yaşamını yitirmiş, Sait Köknar da yaralanmıştı. Karakaş'ın ölmesi, Köknar'ın da yüzünün çeşitli yerlerinden parçalanmasıyla çekim bir süre erteleniyordu. Olaydan sonra Sait Köknar, ameliyata alınıyorsa da yüzünün çeşitli yerlerinde yara izlerini hayatı boyunca taşıyacaktı. Bu film, ancak iki yıl sonra, yani 1932'lerde halka gösterilebildi.

Çekim sırasında ilk kazanın meydana geldiği film "Kaçakçılar" değildi. Ama rol uğruna oyuncusuna ölüm getiren "lanetli" bir filmi. Ve bir belgeye göre, film setinde ilk kaza geçiren aktör Refik Kemal Arduman'dı. Almanya'nın ünlü UFA stüdyolarında bir süre figüranlık yaptıktan sonra 1923'de İstanbul'a dönen Arduman, "Ateşten Gömlek"te çalışırken film setinde çok ciddi bir ölüm tehlikesi atlattı. Çekim sırasında aniden ve habersiz patlatılan dinamit ölümüne neden olacaktır. Havaya uçurulan kaya parçaları başının üstünden geçmiştir. Gene aynı filmin bir sahnesinde sıksa gelen bir figüran, rol icabı burnunun üzerine bir sopa indirmiş ve burun kemiği kırılmıştı Arduman'ın. Dönemin ünlü aktörü başından geççenleri anlatırken: "Filmde akan kanlar, hakikaten benim kanımdır... " demişti.¹⁵

¹⁴ Erman Şener, Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, Dizi Yayınları, İstanbul, 1970. s.29

¹⁵ Agah Özgüç, Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler, Yılmaz Yayınları, 1990, s.41.

KAYNAKÇA

Alim Şerif Onaran, Türk Sineması Tarihi 2, Kitle Yayınları, İstanbul, 1995.

Giovanni Scognamillo, Türk Sinema Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

Nurullah Tilgen, "Dünden Bugüne Türk Filmciliği", Yıldız Dergisi, Sayı: 30, İstanbul, 1953.

Nijat Özön, Türk Sinema Tarihi Dünden Bugüne (1896-1960), Artist Yayınları, İstanbul, 1962.

Erman Şener, Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, Ahmet Sarı Matb, İstanbul, 1970. S

Nijat Özün, İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkinay, Türk Sinematek Derneği Yayınları, İstanbul, 1970.

Nijat Özön, İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkinay, Türk Sinematek Derneği Yayınları, İstanbul, 1970

Alim Şerif Onaran, ONARAN Alim Şerif; Türk Sineması (I. Cilt) Kitle Yayınları, Ankara, 1999.

Giovannim Scognamillo; Türk Sinema Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.